

22.48x28.78	1/3	עמוד 16	מקור ראשון - שבת	03/2022	80904357-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

דיון בוועידה הארצית של תנועת הפועל המזרחי בפולין, 1945 באדיבות מוזיאון בית לחמי הגטאות / ארכיון התצלומים

16 > ההיסטוריה של המזרחי מלמדת שמשבר זהות מלווה את הציונות הדתית מראשיתה

של ממש לצורכי חבריה, החלוצים הדתיים בארץ ישראל, לא הייתה גבוהה. הפועל המזרחי לא קיבץ לה תקציבים מתנועת האם, המזרחי, ומנגד גם לא זכתה לסיוע מצד ההסתדרות, שהתנתה כל עזרה חומרית בהצטרפות החברים הדתיים לשורותיה. קשיי החיים והמתחים הפנימיים הביאו לכך שפיחות משלוש שנים לאחר ייסודה, במהלך הוועידה הרביעית של התנועה שנערכה בפתח תקווה בשנת תרפ"ה, התפצלה הפועל המזרחי לשתי תנועות.

אחד מסלעי המחלוקת המרכזיים באותה ועידה הייתה שאלת הצטרפותם של חברי הפועל המזרחי להסתדרות הכללית. תקוותם של מצדדי ההצטרפות הייתה שהיא תסייע במציאת עבודה לחלוצים הדתיים. נושאים נוספים שאמורים היו להיפתר בסיוע ההסתדרות היו מימון והפעלת מטבחים כשרים עבור הפועלים הדתיים, והסדרת עזרה רפואית לפועלים הדתיים (שבאותה עת טופלו בידי קופת חולים עצמאית של הסתדרות הפועל המזרחי). רוב הצירים בוועידה הצביעו בעד הצטרפות הפועל המזרחי להסתדרות, אך קבוצת המיעוט לא קיבלה את ההחלטה והתוצאה הייתה פיצול לשתי תנועות. "הפועל המזרחי שמאל" הצטרפה להסתדרות, בעוד "הפועל המזרחי ימין" נותרה תנועה עצמאית אך קטנה יחסית.

אולם מעבר למחלוקות המעשיות, עמדו ברקע גם סוגיות אידיאולוגיות. אחת מהן, שבאותם ימים נחשבה לכבדת משקל, היא מידת ההזדהות עם רעיונות הסוציאליזם. סוגיה נוספת, קריטית לא פחות, הייתה עומק השותפות הרצויה עם מי שאינם שומרי מצוות בכל הנוגע לענייני הכלל.

לדברי ד"ר אבנרי, המשבר הפנימי בתנועת הפועל המזרחי, שהביא לפיצולה זמן קצר לאחר הקמתה, מהדהד מתח שמלווה את הציונות הדתית לאורך כל שנות קיומה, ומוכר לנו גם בימים אלה. "משבר זהות שחווה או הפועל המזרחי כמעט מובנה בתוך הזהות הציונית-דתית. הציונות הדינית ביקשה במשך כל שנותיה לחבר תורה ועבודה, דת ומדינה, מודרנה וקדושה. הניסיון לחבר כוחות כאלה, השונים זה מזה, ולייצר משנה סדורה, מגלם בתוכו פוטנציאל משברי מתמיד".

אולם בתוך כשלוש שנים בלבד חזרה הפועל המזרחי והתאחדה לתנועה אחת. מאחורי האיחוד הזה עמדה דמות מיוחדת, שזכתה למעמד כמעט מיתולוגי בתולדות הפועל המזרחי: שמואל חיים לנדוי, או בכינויו המקוצר שח"ל. לנדוי, יליד 1892, היה בן למשפחה חסידית שהשתייכה לח"צרו של האדמו"ר רבי ישראל מפילוב, נצר לרבי מקוצק. כילד נחשב לעילוי ובגיל צעיר אף הוסיף מן לרבנות, אך לא שימש כרב. בצעירותו התקרב לתנועה הציונית והפך לציוני נלהב, אך למרות החיבור הטבעי לתנועת המזרחי, הוא קרא משלב מוקדם להצבת אלטרנטיבה רעיונית לגישתם של מנהיגיה.

כך למשל, במאמר משנת 1920, בשם "התייחיה והפרות", תקף שח"ל את ההזדהות המוחלטת של הרב ריינס, מנהיג המזרחי, עם גישת הציונות

מהי ציונות דתית? השאלה הזו מעסיקה רבים בימינו, אך מתברר שכבר לפני למי עלה ממאה שנה, כשהציונות הדתית כתנועה עוד לא חגגה שני עשורים, היא ניסרה בחלל האוויר במלוא עוזה. הימים ימי תום מלחמת העולם הראשונה, העולם כולו נע ונד, והנוער הציוני-דתית, בעיקר במזרח אירופה אך גם בארץ ישראל, חש שהנהגת "המזרחי", התנועה הציונית-דתית שקמה מעט פחות משני עשורים קודם לכן, אינה מבינה לרוחו. רבים האמינו שאותם רבנים, שדרת ההנהגה של תנועת המזרחי מיום היווסדה, אינם מסוגלים לתת מענה אמיתי לאתגרי העולם החדש שנבנה מתוך חורבות המלחמה.

בתנועה הציונית היו אלה ימי העלייה השלישית, עלייה חלוצית בונה ומגשימה ששינתה לחלוטין את פני היישוב היהודי בארץ ישראל. הרוח החלוצית לא פסחה גם על הנוער הדתי. קבוצות של צעירים דתיים, חלוצים וכאלה שמתעתדים להיות כאלה, החלו מתארגנות בארצות מזרח אירופה השונות, בעיקר בפולין – הריכוז היהודי הגדול ביותר באותן שנים. המשותף לכל הקבוצות הללו, שלא היו עשויות מעור אחד, היה ההבנה שמה שהיה לא יהיה, וכי הנוער דורש מסגרת חדשה וגם הנהגה חדשה – תנועה שתבטא את הרוח החלוצית של אותם צעירים דתיים, ותיתן בית לציוני הדתי החדש; זה שאיננו מסתפק בתפקיד משגיח הכשרות בתנועה הציונית, ומעוניין ליצור דמות של חלוץ ארץ-ישראלי דתי.

התסיסה הרעיונית החלה בשנת 1919, עם תום המלחמה, וכעבור שנתיים הוקם בפולין ארגון הגג של כל אותן קבוצות צעירים במדינה, בשם "צעירי המזרחי". תהליך דומה התרחש בקרב החלוצים הדתיים שכבר עלו לארץ ישראל. במהלך השנים 1920-1921 נערכו שורה של מפגשים וכנסים, והוקמו אגודות ראשונות של חלוצים דתיים. שיוא של התהליך התרחש בשנת 1922, במהלך ועידת היסוד שנערכה בירושלים בחודש ניסן תרפ"ב, ובה הוקמה תנועת "הפועל המזרחי".

מקלט לילה או חזון לאומי

הכרות העצמאית של הדור הציוני-דתית הצעיר לא הייתה מהלך פשוט. ד"ר יוסי אבנרי, שחקר את תולדותיה של התנועה, מסביר: "החלוצים הללו שהגיעו לארץ ישראל עמדו בפני דילמה מורכבת. מצד אחד עמדה הזיקה העמוקה שלהם לתנועת האם, המזרחי, זו שייצגה גם עבורם את הרעיון הציוני-דתית. מצד שני הרעיון הסוציאליסטי שעלה באותם ימים בעולם קסם להם מאוד, וגרם לרצון להתקרב דווקא להסתדרות שייצגה אותו באותם ימים. הצורך לשמור על הזהות העצמית הדתית, ולצד זה לא לוותר על היותם חלוצים מגשימים, הוביל להכרעה לא פשוטה בתנאי אותם ימים, להקים תנועה עצמאית".

ואולם, המתח הפנימי בין שתי המגמות הללו לא פג עם ייסודה של התנועה. האתגר של קיום התנועה הצעירה היה כבד, והיכולת לתת מענה

המדינית של בנימין זאב הרצל, שלפיה הציונות היא בראש ובראשונה תנועה שנועדה לתת מענה לאנטישמיות. בניגוד לגישה זו, שראתה במדינה היהודית "מקלט לילה" בלבד לעם הנרדף, מציג שח"ל גישה אחרת שלפיה הקמת המדינה היא מטרה בפני עצמה, מימוש החזון של "עם ישראל, בארץ ישראל, על פי תורת ישראל".

תפקידו של שח"ל בהקמתה של תנועת הפועל המזרחי החל עם תום המלחמה העולמית. לנדוי היה אחד הפעילים המרכזיים בתסיסה האידאולוגית שפקדה את הצעירים הציוני-דתיים בפולין ובמיזרח אירופה באותם ימים. במאמריו, שעוררו הדים רבים, הוא הציב תשתית רעיונית סדורה לעשייתם של אותם צעירים. כחלק מאי-הנחת הגוברת מהנהגת תנועת המזרחי, נטל שח"ל חלק בייסודה של תנועת "צעירי המזרחי" בפולין, ועמד בקשר רציף ומתמיד גם עם החברים שעלו לארץ והקימו בה את תנועת הפועל המזרחי. מורו מאוד הפך שח"ל לרוח החיה בהתארגנויות הללו, מבחינה מעשית ואידאולוגית כאחד, ובכך מילא, גם אם מרחוק, תפקיד חשוב בהקמתה של הפועל המזרחי בארץ.

לאחר שורה של ניסיונות איחוד בין הפלגים שלא נשאו פרי, פנו רבים מאנשי התנועה בארץ לשח"ל, בבקשה שיעלה גם הוא ארצה ויסייע באיחוי הקרעים. הוא נענה לאתגר, ובשנת 1926

ד"ר יוסי אבנרי: משבר זהות שהביא לפיצול בפועל המזרחי כמעט מובנה בתוך הזהות

הציונית-דתית. הציונות הדתית ביקשה במשך כל שנותיה לחבר תורה ועבודה, דת

ומדינה, מודרנה וקדושה. הניסיון לחבר כוחות כאלה, השונים זה מזה, ולייצר משנה

סדורה, מגלם בתוכו פוטנציאל משברי מתמיד

23.32x29.27	2/3	17 עמוד	שבת - ראשון	03/2022	80904361-1
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

המרד הקדוש

מי שחושב שהפיצולים והאיחודים הבלתי נגמרים בשורות הציונות הדתית הם המצאה של ימינו, מוזמן לחזור לשנותיה הראשונות של הפועל המזרחי ולמחלוקת שפיצלה בין פלגי ה"ימין" וה"שמאל" בתנועה. 120 למזרחי, כתבה שנייה בסדרה

/ שלמה פיוטרקובסקי /

עלה לארץ. ואכן תוך זמן קצר הצליח שח"ל, בעזרת הכריזמה הרבה שלו וכישרונו המעשי - ובסיועו של מנהיג נוסף בתנועה, משה שפירא - לאחד מחדש את שורות הפועל המזרחי. כדי להבין את גודל ההישג עלינו לזכור שבמי שך שנות הפילוג הקצרות הלכה וגברה החשדנות והעוינות בין שני הפלגים, וגם יחסי הכוחות ביניהם ניהם השתנו. אם בוועידת פתח תקווה, שבעקבותיה התפלגה התנועה, היה לאנשי "הפועל המזרחי שמאל" רוב ברור, בשנים שחלפו בינתיים, מרבית חלוצי "צעירי המזרחי" שעלו ארצה הצטרפו דווקא לפלג העצמאי, שלא השתלב בהסתדרות וכונה "הפועל המזרחי ימין". האיחוד מחדש חייב גם את אנשי "הפועל המזרחי שמאל" לפרוש מההסתדרות,

מהלך לא פשוט באותם ימים.

בזכות האמון שרחשו לו שני הצדדים, הצליח שח"ל לאחד בין שני פלגי התנועה. אך בכך לא היה די. כדי לאפשר לתנועה לפעול ואף להתפתח ולהתקדם בשנים הבאות, ביצע שח"ל כמנהיג התנועה כמה מהלכים משמעותיים. הראשון שבהם הוא הסדרת מערכת היחסים עם ההסתדרות כיחסים של שיתוף פעולה הדדי בתחומים שונים (כלכליים, תעסוקתיים ואף רפואיים), לאחר שחברי הפועל המזרחי פרשו ממנה. השני היה מהלך מורכב ורגיש לא פחות, להסדרת מערכת היחסים בין הפועל המזרחי ובין מי שנחשבה לתנועה האם, המזרחי. במזרחי ראו בפועל המזרחי לא רק יריב אידיאולוגי אלא גם מתחרה פוליטי, ולכן הזיקה בין שתי התנועות הללו, דווקא בשל הקרבה ביניהן, הייתה רגישה יותר. רק הרגישות של שח"ל הצליחה לפגוע את המתח ולהביא להסדרת היחסים בין התנועות.

שיח מהפכני

כאיש הגות, שח"ל הוא שניסח במאמרים ובחברות שפרסם את דרכה של תנועת הפועל המזרחי. אחד המושגים הבולטים שמיוחסים לו הוא "המרד הקדוש", סיסמה שליוותה את תנועת הפועל המזרחי בעשורים הראשונים לקיומה, ועד היום מזוהה מאוד עם התנועה החלוצית-דתית הזו. אולם לדברי ד"ר אבנרי, כלל לא בטוח ששח"ל הוא שטבע את המונח, אף שהוא יוחס לו כבר בשלבים מוקדמים מאוד.

"אינן לנו הוכחה בכתובים לכך ששח"ל היה מי שטבע את מטבע הלשון הזו, אך מה שבטוח הוא שאחרים שעשו בה שימוש ייחסו אותה אליו", אומר אבנרי. "ובאמת, הצירוף הזה מבטא במידה רבה מאוד את רוחו בדרך כלל המילה מרד מבטאת בעינינו טה במוסכמות, בכל מה שיקר וקדוש לחברה. אולם במקרה של הפועל המזרחי המרד התבטא בקריאת תיגר על הקיפאון המחשבתי והמעשי שאפף את תנועת המזרחי, על הדעות הקדומות ועל השגרה שהייתה זקוקה לרענון ולתמורה. המטרה הייתה לפרוץ דרך חדשה ולאתגר באופן מתמיד את הדרכים הישנות. לכן המרד לא נתפס כאירוע חד-פעמי אלא כמשהו מתמיד.

"השיח המהפכני היה נוכח מאוד בשנים הראשונות של הפועל המזרחי. אחד ממנהיגי התנועה, שלמה זלמן שרגאי, אמר פעם שלפעמים התורה איננה שוללת את הצורך למחות את כל היקום ולהקים עולם חדש, כשהוא מתייחס כמוזן לפי רשת המבול. מדובר באמירה רדיקלית מאוד, אך לא חריגה באותם ימים. התפיסה הייתה שהמהפכה, המרד, הם מצב מתמיד שדורש מאיתנו כל הזמן לאתגר את המוסכמות ולחדש, עוד תמורה ועוד תמורה".

כוחה העיקרי של התפיסה המהפכנית היה בגיוסו של הנוער והדור הצעיר. אבנרי: "הדיבור על המרד הקדוש חולל אצל הצעירים התלהבות עצומה. היה בזה עוצמה גדולה שעוררה תסיסה מתמדת, הן רעיונית והן מעשית, והתסיסה הזו הייתה מטרה בפני עצמה. לא בטוח שכל מי שדיבר על המרד הקדוש הבינו מה המשמעות. סביר להניח שרובם לא היו מסוגלים להגדיר לעצמם את המושג, אבל עצם החוויה של להיות חלק ממה שהם כזה ומתחושת החלוציות שהוא משרד, נתנה כוח". אך תקופתו של שמואל חיים לנדוי בהנהגת הפועל המזרחי הייתה קצרה מאוד. כשנתיים בלבד

23.72x28.77	3/3	עמוד 18	שבת - מקור ראשון	03/2022	80904356-5
בנימין זאב הרצל - בהקשר לצינון - 80790					

סיעה בעלת נטיות שמאליות בשם "יצירה ובניין", וסיעת "תורה ועבודה", שלימים תהפוך ל"סיעה המרכזית", שגרפה את מרבית הקולות באותן בחיירות. משטר הסיעות היה דינמי. מדי ועידה קמו וני פלו סיעות שונות, אולם ברקע החלוקה הסיעתית עמדו תמיד חילוקי הדעות האידיאולוגיים שליוו את התנועה מראשיתה.

פטירתו של שח"ל בדמי ימיו הותירה חלל מנהיגותי גדול. מי שמילא אותו כבר מהימים הראשונים היה משה שפירא. הכריזמה של שפירא ראה הייתה פחותה משל קודמו, אך השפעתו על התנועה בעשרות השנים שיבואו הייתה דרמטית (לימים יתווסף השם "חיים" לשמו, לאחר שנפצע קשה מרימון שנורק במליאת הכנסת). שפירא היה חלק מההנהגה עוד בימיו של שח"ל, ואף נטל חלק מרכזי במהלך איחודה מחדש של הפועל המזרחי, אך בהמשך התעצמה מנהיגותו.

הוא לא היה נואם כריזמטי או אידיאולוג מבריק, אך נחשב לאיש ארגון מהמעלה הראשון. נה. תחתיו הלכה התנועה והתרחבה למרות האתגרים המורכבים שעימם התמודדה, והייתה לכוה המוביל בקרב הציונות הדתית בארץ בשנות המדינה שבדרך ואף לאחר הקמת המדינה.

כך למשל, בבחירות לכנסת השנייה קיבלה רשימת הפועל המזרחי בהנהגת שפירא שמונה מנדטים, בעוד התנועה האם, המזרחי, זכתה בשני מנדטים בלבד. תנועת ההתיישבות, האיגוד המקצועי ותנועת הנוער בני עקיבא היו מזהים עם הפועל המזרחי, והעניקו לתנועה כוח רב שתורגם גם לכוח פוליטי. למרות האופי האידיאולוגי המהפכני של הפועל המזרחי, שנוי תר ברקע, הפכה התנועה בשנות הנהגתו הארוכות של שפירא לגורם פוליטי פרגמטי ומתון. המפלגה הובילה קו מתון הן מבחינה מדינית והן מבחינה חברתית, ובכך הפכה לגורם בעל משקל והשפעה בנושאים שהיו חשובים עבורה, בין היתר בסוגיות דת ומדינה. במחצית שנות המישור התאחדו מביחינה פוליטית תנועות הפועל המזרחי והמזרחי, אולם בפועל לא היה מדובר באיחוד בין שווים. תנועת הפועל המזרחי בלעה למעשה את המזרחי, והנהגת הפועל המזרחי הפכה להנהגת המפד"ל. אפילו חלוקת הצירים בוועידת המפד"ל התבססה ברובה הגדול על חלוקת הצירים בוועידת הפועל המזרחי.

האיחוד העצים את כוחו של שפירא, שהפך למנהיג הפוליטי הבלתי מעורער של הציונות הדתית, ויותר מכך. "ספק אם בתולדות הציונות הדתית ישנה דמות כו שהפוליטיקה הציונית-דתית התלכדה סביבה, כפי שהיה בתקופת הנהגתו של שפירא. גם מנהיגים מיתולוגיים נוספים, כמו זרח ורהפטיג ויוסף בורג, שלכל אחד מהם היו כמובן את הסגולות המיוחדות לו, לא זכו למעמד שכזה", מציין ד"ר אבנרי. "הוא נחשב לאדם מאוזן ושקול, ובמשך השנים כבש את מקומו המיוחד בהנהגת המדינה. שפירא צמח אומנם בשורות המפלגה ונוי תר מנהיג המפד"ל במשך כל שנותיו, אך היוקרה האישית שצבר במערכת הפוליטית הפכה אותו במהלך השנים למנהיג בסדר גודל לאומי, הראשון שהצמיחה הציונות הדתית מתוך שורותיה. במובן הזה היה דווקא שפירא, האפרורי מעט ונעדר הברק, פורץ דרך לקראת השנים שיבואו".

צילום: ברנלינה - פוטו "ציון", אוסף שברון, הספרייה הלאומית

שמואל חיים לנדוי (שח"ל)

תחילה התגוררו המייסדים באדמות שייח'אבריק, ובהמשך עברו לנקודת הקבע שבה ממוקם המושב עד היום. שדה"עקב היה הראשון, ואחריו קמו שורה ארוכה של מושבים וקיבוצים בידי חלוצי התנועה. אנשי הפועל המזרחי היו מייסדי הקיבוץ הדתי, ובמקביל התפתח איגוד מושבי הפועל המזרחי.

אך דרכם של החלוצים הדתיים הצעירים לא הייתה קלה. יחסם של המוסדות המיישבים אליהם היה לא פעם כאל בנים חורגים. תנועות ההתיישבות החילונית, החזקות יותר, לעיתים סייעו אך לעיתים עשו הכול כדי להכשיל את המתיישבים הדתיים. משבצות ההתיישבות שני מסרו לחלק מהקבוצות היו גרועות במיוחד, וקרה גם שלאחר ההתיישבות הם גורשו ממקומם. כזה למשל היה סיפורם של מתיישבי נחלים. כפי שמ"עיד שמו של מושבם, הם התיישבו תחילה, בשנת 1944, סמוך למקורות הירדן בשטח שהוקצה לתנועת הפועל המזרחי. קיבוצי האזור החילוניים, שסירבו לאפשר הקמת התיישבות דתית באזורם, נמנעו אפילו ממתן סיוע ביטחוני למתיישבים הדתיים, ול"בסוף נאלצו המתיישבים להתפנות מהמקום במהלך מלחמת השחרור. בסיומה אותרה עבורם משבצת הקרקע הנוכחית, סמוך לפתח-תקווה, ובה נותר המושב הוותיק עד היום.

האיחוד המחודש של הפועל המזרחי לא העלים את המחלוקות האידיאולוגיות. תוך שנים ספורות התגבש בתנועה הצעירה "משטר הסיעות" שילווה אותה עשרות שנים, עד המחצית הראשונה של שנות השישים. בבחירות לוועידה השביעית התארגנו לראשונה שלוש סיעות, שהתחרו על קולותיהם של החברים: סיעה ימנית ששמה "אל המקור",

פטירתו של שח"ל בדמי ימיו הותירה חלל גדול. מי שמילא אותו כבר מהימים הראשונים היה משה שפירא (בתמונה). בניגוד לקודמו, שפירא לא היה נואם כריזמטי או אידיאולוג מבריק, אך נחשב לאיש ארגון מהמעלה הראשונה. השפעתו על התנועה בעשרות הנאים הייתה דרמטית

צילום: הגנס פין, לע"מ

« לאחר שעלה ארצה נפטר שח"ל והוא צעיר לימים, בן 36 בסך הכול, בעקבות סיבוך של ניתוח תרופות. עוד בחייו היה לנדוי דמות אהודה ומועררת, אך פטירתו בדמי ימיו, והגעגוע שחשו רבים מחברי הפועל המזרחי לדמותו, האדירה בעשורים שיבואו את חלקו והפכה אותו לדמות מיתולוגית כמעט בציונות הדתית. יחלפו עוד עשרות שנים עד שמי שהכירו את שח"ל באופן אישי יחלו גם הם לעזוב את העולם, ודמותו תהפוך לעוד דף מדפיה של ההיסטוריה הציונית-דתית.

בנים חורגים

כחלק מאופייה החלוצי והמגשים של תנועת הפועל המזרחי פעלו חבריה להקמת נקודות התיישבות ברחבי הארץ. הנקודה בת-הקיימא הראשונה שנוסדה בידי חלוצי הפועל המזרחי הייתה המושב שדה"עקב בעמק יזרעאל. זמן קצר לפני פטירתו עוד הספיק שח"ל לערוך להלוואה שניתנה לחלוצי המושב, ונקודת ההתיישבות קמה והייתה.

צעירים מתנועת תורה ועבודה בהכשרה בקישינב באדיבות מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון התצלומים

